

CONSIDERAȚII PRIVIND VÂNĂTOAREA ÎN LUMEA ROMANĂ. CU PRIVIRE SPECIALĂ LA PROVINCIA DACIA

Victor Bunoiu

Cuvinte cheie: vânătoare, armata romană, venatores, immunes, Dacia

Key words: hunting, roman army, venatores, immunes, Dacia

Abstract: Practiced mainly for supplementing and diversifying food, but also for sporting reasons, as pleasant way to spend free time or training for war, hunting was an important activity in the Roman society. This is demonstrated by the numerous inscriptions found throughout the Roman Empire, and by the osteological analysis of various civil and military settlements that show a significant consumption of meat from wild animals. Within the Roman army, hunting was practiced mainly to ensure a food supplement, but as discovered, based on epigraphic informations, various military units were involved in capturing wild animals for organizing those venatio that took place in the capital Empire. There is in each military unit, venatores immunes, people who in exchange for hunting, were exempted from certain daily duties. For the province of Dacia, is not yet proven the existence of such people, as we have a single epigraphic attestation of a pecumarius at Ulpia Sarmizegetusa Traiana. His activity is related to providing wild animals for the local amphitheater. The most significant information on hunting in the Province of Dacia are provided by osteological analysis conducted for various military camps and civilian settlements from the Roman period. If in urban areas, hunting plays an insignificant role in food consumption (1-2%), in the rural settlements and military camps (Bologa, Pojejena, Hinova), the percentage is much higher (20-40%), demonstrating the importance of hunting for these communities. The main species hunted, like in the rest of the Roman Empire, are deer, wild boar and aurochs.

Cel mai adesea, săpăturile arheologice desfășurate în castrele și așezările civile de pe cuprinsul Daciei romane au dus la descoperirea unor cantități importante de oase de animale domestice și sălbatice. Analizate și interpretate corect, acestea ne pot oferi o gamă diversă de informații privitoare la creșterea animalelor ca ramură importantă a economiei sau a vânătorii ca activitate suplimentară în cadrul consumului alimentar. În comparație cu vestul Europei, în România, ponderea redusă sau lipsa unor specialiști în arheozoologie care să analizeze acest material faunistic a determinat dezinteresul cvasigeneral al arheologilor pentru strângerea resturilor osteologice din cadrul siturilor cercetate. Cu toate acestea, dispunem în momentul de față de mai multe analize osteologice făcute pe eșantioane prelevate din cadrul siturilor de epocă romană studiate și care au relevat pentru provincia Dacia, în special proporția speciilor de animale domestice sau sălbatice. Cu toate că în majoritatea siturilor arheologice cercetate se constată predominanța oaselor provenite de la animalele domestice, totuși, în unele cazuri, proporția oaselor de animale sălbatice este destul de mare (20-40 %) ceea ce denotă importanța deosebită a vânătorii în cadrul consumului alimentar din aceste așezări de epocă romană.

În ceea ce privește dieta militarilor romani, izvoarele literare antice corelate cu informațiile arheologice oferite de tăblițele de la Vindolanda, scrisorile păstrate pe ostraka sau papyri din Egipt oferă o imagine de ansamblu asupra componenței acesteia. Astfel, rația zilnică de hrană oferită de statul roman în timp de pace pentru soldați includea: 880 gr. de grâu nemăcinat¹ pe care soldații îl foloseau după măcinare pentru a coace *panis militaris castrenses* (există și o variantă mai calitativă - *panis militaris mundos*)², *buccelatum* (biscuiți) sau *puls* (un fel de terci preparat cu sare și ulei)³; 620 gr. de legume (linte), fructe, nuci, puțină brânză, 160 gr. de carne (slănină afumată sau sărată și uscată-*laridum*) sau pește⁴; ulei de măsline sau untură; sare; 235 ml de oțet sau vin de calitate mai slabă (*acetum*) care era amestecat cu apă pentru a forma o băutură numită *posca*⁵. Cu ocazia unor sărbători importante, precum Saturnalia, soldații mai puteau primi și alte alimente precum: carne de porc, vită, capră, vin de bună calitate sau ulei de ridichii⁶. Ei își mai puteau procura anumite alimente care nu erau incluse în rația zilnică (*garum*) sau suplimente alimentare de la comercianții locali sau chiar din alte provincii⁷.

Aprovizionarea armatei romane cu alimente în timp de pace făcea obiectul unui sistem administrativ foarte complex menit să furnizeze fiecărei unități militare în parte necesarul de produse alimentare, dar și o rezervă constantă de provizii. Tacitus menționează că în timpul guvernării lui Agricola în Britannia (78-84 a. Chr.), fiecare castru roman era aprovizionat cu alimente care să ajungă pentru un an întreg⁸. În timp de pace, armata romană utiliza diferite modalități pentru a obține rezervele de hrană necesare. O sursă importantă o constituia teritoriul militar acordat fiecărei unități (*prata legionis* sau *territorium*) și care se întindea pe o distanță variabilă în jurul fiecărui castru în funcție de mărimea unității⁹. Militarii puteau să cultive ei înșiși acest pământ cu cereale, să crească animale domestice (vite, oi, porci, cai), să aibă vivarii cu animale sălbatice sau să-l arendeze civililor¹⁰. Nu întotdeauna însă mediul înconjurător furniza armatei alimentele necesare, mai ales în zonele de frontieră. În acest caz, aprovizionarea se făcea din altă parte a provinciei sau chiar din restul Imperiului prin intermediul *annonei militaris* (de la sfârșitul secolului II p. Chr.) și a unui *procurator Augusti* care se ocupa de achizițiile de grâu, carne, ulei, vin și de redistribuirea lor la unitățile militare. O altă sursă majoră de alimente se obținea prin taxe și rechiziții asupra civililor din apropierea garnizoanelor militare sau prin comerț cu aceștia la un preț stabilit de statul roman, cel mai adesea, mai mic decât prețul pieței¹¹.

Militarii mai puteau să-și diversifice sau să-și completeze consumul alimentar prin comerț individual cu civilii din așezările aflate în apropierea castrului (*canabae* sau vici militari) sau prin intermediul familiilor cărora le transmiteau adevărate liste de cumpărături. Deosebit de importante sunt tăblițele de la Vindolanda și fragmentele de *ostraka* descoperite în Egipt la l' Wâdi Fawâkhir care ne oferă numeroase dovezi privind consumul alimentar al militarilor¹².

Totodată, inscripțiile și analizele osteologice din diferite castre și așezări civile de pe cuprinsul Imperiului roman au relevat importanța vânătorii în cadrul consumului alimentar al

¹ Kehne 2007, p. 324

² Breatann 2004, p. 5

³ Davies 1971, p. 124

⁴ Kehne 2007, p. 324

⁵ Monfort 2002, p. 72; Davies 1971, p. 124

⁶ Kehne 2007, p. 325; Davies 1971, p. 125

⁷ Kehne 2007, p. 325

⁸ Tacitus, Agricola, 22, 2-3

⁹ Pujol 2008, p. 145; Davies 1971, p. 123

¹⁰ Monfort 2002, p. 72

¹¹ Pujol 2008, p. 146; Davies 1971, p. 123; Adams 1995, p. 120

¹² Davies 1971, p. 124; Guéraud 1942, p. 150, ostraka nr. 13, 17, 22, 2, 3, 12, 13, 16, 24, 31, 19, 26, 32, 8

militarilor, dar și a populației civile, în unele cazuri, aceasta furnizând chiar și 40% din carnea consumată în acele situri arheologice.

În ceea ce privește dreptul la vânatoare, în timpul Imperiului, vânarea oricăror specii în Italia era liberă. Nu însă și în provincii, unde particularilor le era interzisă vînarea leilor și a altor specii rezervate pentru jocurile din amfiteatrele de la Roma¹³. În anul 409 p. Chr., împăratul Teodosius II ridică această interdicție întrucât leii se înmulțiseră prea mult¹⁴. Din punct de vedere juridic, dreptul de a vâna aparținea oricui. Vânatul, atâta timp cât era liber și viu, era considerat un lucru al nimănui, *res nullius*. Proprietatea asupra lui se producea în momentul capturării, chiar dacă cel care îl captura o făcea pe pământul propriu, pe domeniul public sau pe pământul altuia (*in agro publico, in fundo suo an in alieno*). Până în momentul capturării, vânatul era *res nullius*. Antoninus Pius, printr-un rescript special, reglementează dreptul la vânatoare, rezervându-l proprietarilor de teren, acesta devenind un atribut al proprietății¹⁵. Nimeni nu putea vâna pe pământul altcuiva fără consimțământul acestuia. Dacă proprietarul arenda pământul, privilegiul de a vâna se transmitea arendașului, împreună cu toate plasele și accesoriile folosite la vânatoare¹⁶.

Vânatoarea a fost practică din variate motive, cel mai important cu siguranță fiind completarea și diversificarea alimentației cu carne proaspătă, cerbul, căpriorul și mistrețul fiind principalele specii vizate de acest aspect al vânătorii. Totodată, în unele cazuri, vânatoarea poate să fie practică din rațiuni sportive și să aibă cu precădere un rol social fiind considerată o modalitate plăcută de petrecere a timpului liber sau ca un antrenament pentru război. În acest caz, spectrul speciilor de animale sălbatice vânată este divers, fiind vânată cu precădere mamifere mari precum ursul, lupul, bourul, cerbul și vulpea¹⁷. În cazul unor animale sălbatice precum lupul, ursul, vulpea sau vidra, unde obiectivul primordial nu îl constituie aprovizionarea cu carne, trebuie luată în considerare și posibilitatea vânării lor pentru blană. De asemenea, dorința de a înlătura sau reduce efectivele unor specii dăunătoare poate constitui motivația vânării unor animale precum viezurele¹⁸. Un aspect nu mai puțin important este practicarea vânătorii cu scopul valorificării cărnii, cel mai probabil în mediul urban, unde trebuie să fi existat cerere pentru asemenea produse.

O motivație mai specială a vânătorii în Imperiul roman este practicarea acesteia cu scopul capturării de animale sălbatice destinate acelor *venatio*, organizate adeseori la Roma cu ocazia diferitelor evenimente. Una din cele mai reprezentative dovezi în acest sens o constituie o inscripție dedicată Dianei la Montana, în **Moesia Inferior**, în templul acesteia și al lui Apollo¹⁹:

Dianae / Ti(berius) Claudius Ulpianu(s) / trib(unus) c(o)h(ortis) I Cili(cum) cum vexilla / tionib(us) leg(ionum) I Ital(icae), XI Cl(audiae), class(is) Fl(aviae) Mo(esicae) ob venationem Caesarianum iniunc / tam a Cl(audio) Saturnino leg(ato) / Aug(usti) pr(o) pr(aetore) ursis et vison / tibus prospere captis / aram consecra / vit Largo et Mes / sallino co(n)s(ulibus).

Tiberius Claudius Ulpianus, tribun al *cohors I Cilicum*, închină un altar zeiței Diana ca mulțumire pentru capturarea mai multor urși și zimbri alături de vexilații din *legiones I Italica, XI Claudia* și *classis Flavia Moesica*. Această vânatoare de animale sălbatice a fost organizată din ordinul guvernatorului Moesiei Inferior, *Claudius Saturninus* în timpul consulatului lui *Largus et Messalinus* ceea ce permite datarea inscripției în anul 147 p. Chr.

¹³ Nedici 1940, p. 143

¹⁴ Codex. Theod., 15, 11

¹⁵ Dig., 3, 9-17

¹⁶ Dig., XXXIII, 12 (1); Carcopino 1909, p. 346

¹⁷ Lepetz 1996, p. 104

¹⁸ Lepetz 1996, p. 104

¹⁹ Velkov, Alexandrov 1988, p. 271-276

Animalele sălbatice vâdate de armata romană au fost destinate spectacolelor organizate în anul 148 p. Chr. de împăratul Antoninus Pius cu ocazia sărbătoririi a 900 de ani de la fondarea Romei²⁰.

Cel mai probabil, flota dunăreană a fost implicată în această vânătoare pentru transportarea animalelor până la gurile Dunării și de aici mai departe la Roma. În ceea ce privește animalele vâdate, zimbrii constituie o noutate pentru *venatio* imperiale, această inscripție menționându-i pentru prima dată. Oasele de urs și zimbru descoperite în cursul cercetărilor arheologice la Montana indică faptul că aceste animale erau vâdate și cu alte ocazii, pentru suplimentarea consumului de carne, dar și pentru blană. Un indiciu în acest sens îl oferă o altă inscripție descoperită la Montana și datată în 155 p. Chr. care-i menționează pe *Iulius Longinus* și *Flavius Valerius*, *venatores immunes* în *legio XI Claudia*, staționată în acest castru²¹. Acești vânători este posibil să fi participat și la acea *venatio Caesariana* desfășurată în zonă cu 8 ani înainte.

Din **Egipt**, de la l' Wâdi Fawâkhir, situat pe drumul de la Copos la Marea Roșie, avem o scrisoare pe un fragment de *ostraka* care demonstrează rolul armatei în practicarea vânătorii cu scopul capturării de animale sălbatice destinate jocurilor din amfiteatrele romane (Fig. 1). Scrisoarea este datată în secolul I p. Chr și a fost scrisă de un soldat din unitatea auxiliară staționată aici, care păzea probabil exploatarea minelor de aur din apropiere²²:

“Antonius Proclus către Valerianus, fratele său mii de salutări. Ți-am scris această scrisoare pentru a-ți spune că din luna Agrippinei și până acum, sub comanda prefectului, am vânat toate speciile de animale sălbatice și păsări, timp de un an. Ceea ce noi am prins, le-am dat lui Cerialis și el ți le-a trimis împreună cu toate ustensilele.....”²³.

Deși textul nu menționează funcția deținută de *Proclus*, cel mai probabil acesta era un *venator immunes*. Faptul că *Proclus* și alți militari au vânat timp de un an de zile sub comanda prefectului numeroase animale sălbatice sugerează mai degrabă că scopul vânătorii era capturarea animalelor pentru diverse evenimente și nu pentru hrana acestora. Acest lucru este întărit și de menționarea ustensilelor care ar putea fi cuști, plase sau alte echipamente necesare capturării animalelor²⁴. Această expediție este asemănătoare celei de la Montana, cu toate că în acest caz nu cunoaștem evenimentul pentru care erau necesare atâtea animale sălbatice vâdate pe parcursul unui întreg an. Un indiciu în acest sens îl poate oferi denumirea lunii menționate în scrisoare-Agrippina, știut fiind faptul că atât Caligula cât și Nero au modificat denumirile lunilor anului ca un omagiu adus membrilor familiilor lor²⁵.

²⁰ Velkov, Alexandrov 1988, p. 271-276; Bouley 1994, p. 38; Epplert 2001, p. 212-213

²¹ CIL 3, 7449; Epplert 2001, p. 212

²² Guéraud 1942, p. 142

²³ Guéraud 1942, p. 170, fig. 14

²⁴ Epplert 2001, p. 211

²⁵ Guéraud 1942, p. 170, rândul 4-5

Ἀντῶνις Πρωῶκλος
 Οὐαλεριανῶ τῶ ἀδελ-
 φῶ πλειίστα χαίρειν. Γράψον
 τὸ λίβελλον ὅτι ἀπὸ Ἄκρι-
 5 πίνος ἕως ἄρτι ὑπὸ τοῖς
 ἐπάρχοις γυνηγοῦμεν
 πάντα τὰ Θηρία καὶ
 πετ(ε)νᾶ ἐφ' ἔτους.
 Τὰ πεπιάκαμεν

10 δεδώκαμεν Κερε-
 αλίῳ καὶ ἔπεμ-
 ψέ σοι αὐτὰ καὶ
 τὰ σκεύων πάντα
 ἐκ τοῦ . . . νιου
 15] . . . κ[

VERSO

καὶ ἀναβαλον το [
 πελιτε καὶ ἡ τι οἶδες [
 ψον καὶ ἐὰν Θέλη [
 λίβελλον ἐὰν γρα[
 20 Ἀπολιναῖρις καὶ Γερμ[αν
 Πρίσκον κηπουργικὰ [
 καὶ Σίλουρον καὶ Ἀρι[
 τιανες.
 Ἐρρωσσο.

Tot din Egipt avem o scrisoare datată în secolul IV p. Chr. și adresată de civilii fermieri prin intermediul preotului, lui *Abbinaeus*, comandantul unității auxiliare de cavalerie din apropiere. Reclamând distrugerea recoltelor de o turmă de gazele, ei solicită folosirea plaselor depozitate în castrul unității militare²⁶.

Din **Germania Inferior**, provine o inscripție descoperită la Cologne și ridicată de *legio I Minerva* pentru a comemora capturarea a 50 de urși de către centurionul *Tarquitius Restutus Pisauro* în decursul a 6 luni²⁷. Vânarea acestora s-a făcut cel mai probabil cu scopul organizării unor *venatio*.

Cel mai adesea, inscripțiile descoperite pe tot cuprinsul Imperiului roman și care atestă practicarea vânătorii, sunt ridicate de militari care se intitulează *venatores immunes*, ceea ce indică faptul că în schimbul desfășurării acestei activități specializate, erau scutiți de anumite îndatoriri zilnice și de corvezi²⁸. Tarruntienus Paternus, în secolul II p. Chr., vorbind despre militarii care erau scutiți de îndatoririle zilnice solicitante, include într-o listă exhaustivă, alături de *librarii*, *medici*, arhitecți și alți *milites*, printre care și *venatores*, toți făcând parte din această categorie mai specială numită *immunes*²⁹.

Astfel, din **Italia**, de la Roma, avem o inscripție datată în 241 p. Chr., care menționează doi soldați în cohorta a VI-a pretoriană, *Pontius Verus* și *Campanius Verax* având funcția de *venatores immunes cum custode vivari*³⁰. Pe lângă atribuțiile vânătorești, acești *venatores* sunt însărcinați totodată cu îngrijirea animalelor sălbatice ținute în vivarii în capitala Imperiului.

²⁶ Eppllett 2001, p. 212

²⁷ CIL 13, 8174; ILS 3265

²⁸ Phang 2007, p. 286

²⁹ Dig., 50.6.7.; Campbell 1994, p. 30

³⁰ CIL 6, 130; ILS 2091; Eppllett 2001, p. 212

Din apropierea capitalei, de la Mons Albanus, este cunoscută o altă inscripție care îl menționează pe *Licinius Valentinus, venator immunes* în *legio II Parthica*³¹ înființată de Septimius Severus în 197 p. Chr.³²

Din **Hispania Tarraconensis**, de la *Petavonium*, sediul unității militare formată din *Ala II Flavia Hispanorum c(ivium) R(omanorum)*, avem un altar votiv (Fig.2) dedicat Dianei de către *Arrius Constans Speratianus, praefectus equitum*³³:

DIANAЕ AVG
[...]RRIVS
[...]NSTANS
SPERATIANSVS
PRAEF EQ SIGN
VENATOR LIB EX [V]OT
POSVIT

Dianae Aug(ustae)
[...A]rrius
[Co]nstans
Speratianus
praef(ectus) eq(uitum) sign(ifer)
venator lib(rarius) ex [v]ot(o)
*posuit.*³⁴

Din cariera militară a acestuia se observă că printre primele funcții deținute, alături de *librarius* apare și funcția de *venator*, ambele fiind din categoria specială a militarilor scutiți de îndatoririle zilnice numiți *immunes*.

Tot din Hispania, de la León, avem un bloc din marmură inscripționat pe toate cele patru laturi, cea de-a III-a fiind parțial versificată și dedicată zeiței Diana de către *Q(uintus) Tullius Maximus leg(atus) Aug(usti) leg(ionis) VII Gem(inae) Felicis*³⁵:

*...Cervom altifron / tum cornua / dicat Dianae / Tullius / quos vicit in pa / rami aequore / vectus feroci / sonipede...*³⁶.

“Tullius dedică Dianei coarnele impresionante ale cerbului pe care l-a răpus pe câmpia platoului, călărind pe calul său de luptă neînfricat”³⁷.

Această inscripție este interesantă prin prisma faptului că ne aduce la cunoștință că alături de *venatores immunes* care vânează pentru aprovizionarea unității militare, există în cadrul armatei și ofițeri superiori care practică vânătoarea datorită laturii sale sportive. Totodată ne indică faptul că cel puțin în cazul unor specii de animale sălbatice precum cerbul, în cazul acesta, se foloseau la vânătoare caii. Tot în această provincie a fost descoperită o inscripție funerară la Alicante care-l menționează pe *Beryl[lus ve]/nator a[nnor(um)]/XXXV h(ic) s(itus) e(st) / Pausilip(p)us contuber(nali)*³⁸.

Dacă în cazul Hispaniei se poate observa printre practicantii vânătorii, preferința pentru dedicarea monumentelor votive zeiței Diana, în Britannia, spre deosebire, se poate constata o preferință a dedicanților pentru Silvanus, ca protector al pădurilor, al animalelor sălbatice și a vânătorii în consecință. Pentru acest lucru pledează și următoarea inscripție datată în prima jumătate a secolului III p. Chr. și descoperită în nordul Britanniei la Stanhope în Weardale, fiind dedicată lui Silvanus de către *Gaius Micianus*, prefectul unității de cavalerie, *ala Sebosiana*, în semn de mulțumire pentru capturarea unui bour care scăpase anterior mai multor vânători³⁹:

³¹ *AE* 1975, 160

³² Tudor 1974, p. 181

³³ Vals, Carnicero, Vaquero 1995, p. 340-342, IV

³⁴ *AE* 1995, 858

³⁵ CIL II, 2660a

³⁶ CIL II, 2660d; ILS 3259

³⁷ Adams 2007, p. 425

³⁸ CIL II, 3559

³⁹ Epplert 2001, p. 213; Bowman 1994, p. 75

Considerații privind vânatoarea în lumea romană. Cu privire specială la provincia Dacia

*Silvano Invicto sacr(um) G(aius) Tetius Veturius Micianus pr[(a)el]f(ectus) alae Sebosianae ob aprum eximiae formae captum quem multi antecessors eius praedari non potuerent v(oto) s(uscepto) l(ibens) p(osuit)*⁴⁰.

Tot din Britannia, de la Birdoswald (*Camboglanna, Cumbria*), din castrul sau vicus-ul militar provine o inscripție dedicată lui Silvanus de *venatores Bannies: Deo Sancto / Silvano ve/ natores / Banniess*⁴¹.

În anumite zone ale Imperiului roman precum frontiera germană, inscripțiile consemnează faptul că unii *venatores immunes* se specializează în vânarea unor anumite specii de animale sălbatice, care sunt probabil mai numeroase în fauna zonei respective. Astfel, soclul unei statui descoperită la Xanten, în **Germania Inferior**, prezintă o inscripție dedicată lui Silvanus și datată în secolul III p. Chr (Fig. 3). Dedicantul, *Cessorinius Ammausius*, îndeplinește funcția de *ursarius leg(ionis) XXX U(lpiae) V(ictricis) S(everianae) A(lexandrianae)*⁴²:

*Deo Silvano / Cessorinius Ammausius / ursarius leg(ionis) XXX U(lpiae) V(ictricis) S(everianae) A(lexandrianae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*⁴³.

O altă inscripție descoperită la Zürich este dedicată Dianei și lui Silvanus de *ursari: Deae Dian(a)e / et Silvano / ursari / posueru / nt ex voto*⁴⁴.

În **Pannonia**, Silvanus se bucura de o mare popularitate cu peste 110 inscripții și 36 de reliefuri votive, fiind cea mai venerată zeitate după Iuppiter. La Aquincum și Carnuntum îl depășește însă în numărul de inscripții⁴⁵. La Carnuntum, unde s-a descoperit și un templu al acestuia, îl avem menționat pe *Seius venator*⁴⁶, iar la Aquincum s-a descoperit o inscripție dedicată Dianei și lui Silvanus Silvestris, ca zei protectori ai vânătorii:

*Dianae / et Sil. Silve. / dis presi / dibus v / enation. / M. Aur. Pompe / ius sacerdot.*⁴⁷

Din Gallia provine chiar o incripție ce atestă un *coll(egium) venator(um) Deensium qui ministerio arenario fungunt(ur)*⁴⁸. Din Italia, avem menționat un alt colegiu pe un monument funerar:

*D. m. / C. Iulio So / tericho f(ilio) / G(ai) n(ostri) lib(erti) et colleg(ium) ven / ator(um) sacer(dotum) / Deana(e) / lustru III in Arpium*⁴⁹. De asemenea, în Corfinium este menționat un alt *collegium venatorum*⁵⁰.

O inscripție descoperită la Ostia și dedicată lui Silvanus ne face cunoscut un *conductor aucupiorum* care arendează dreptul de a vâna păsări în această zonă:

*Silvan[o] sa[cr(um)] / P(ublius) Luscius R[...]/l / anus sacerdos / Dei Liber[i]s patris / Bonadiensium / Silbano Sancto / cui magnas gratias ago conducto aucupiorum*⁵¹.

Tot din Italia, de la Verona avem o inscripție cu un *venator* care primește o distincție deosebită:

*Silvano Fel(ici) / P(ublius) Falerius / Trophimus / venator / ornamentis / decurional(ibus)*⁵².

Legat de practicarea vânătorii, sursele epigrafice menționează și alte persoane din mediul civil, sclavi sau liberti, implicați în capturarea sau vânarea animalelor:

⁴⁰ RIB 1041; ILS 3625

⁴¹ RIB 1905; ILS 3548; Epplett 2001, p. 213

⁴² Bogaers 1984, p. 2-4

⁴³ CIL XIII, 8639; AE 1901, 72

⁴⁴ ILS 3267; CIL XIII, 5243

⁴⁵ Muratović et alii 2009, p. 172-176

⁴⁶ CIL III, 4438; Muratović et alii 2009, p. 176

⁴⁷ CIL III, 13368=AE, 1899, 67; Le Glay 1991, p. 11

⁴⁸ CIL XII, 1590; Desaye 1960

⁴⁹ CIL X, 5671

⁵⁰ CIL IX, 3169

⁵¹ Carcopino 1909, p. 342-347

⁵² CIL V, 3302

- *vestigatores*, cei care îi asistă pe *venatores immunes* și care se ocupă de găsirea urmelor animalelor și au în grijă câinii de vânătoare (ogarii)⁵³. Un fragment de *terra sigillata* de la Zugmantel (Germania), cu ștampila meșterului DEXTER (a doua jumătate a sec II p. Chr.) poartă și inscripția *vestigatorum* ceea ce face posibilă prezența unui astfel de *vestigator* în această castru⁵⁴. Din Egipt avem 3 ostraka provenind de la Kôm Ombo care menționează *vestigatores*⁵⁵.

- *subsessores*, care urmăreau vânatul călare.

- *indagatores*, care montau plasele.

- *alatores*, cei care se aflau în jurul plaselor, împiedicând vânatul să iasă din această împrejurare.

- *pressores*, paznicii rețelelor de vânătoare⁵⁶.

Pe lângă sursele epigrafice, deosebit de importante pentru stabilirea rolului vânătorii în cadrul consumului alimentar sunt analizele osteologice făcute pentru diverse situri arheologice de pe tot cuprinsul Imperiului roman. Pentru provincia **Britannia și Germania**, s-au făcut analize osteologice pe resturile faunistice din 32 de castru de trupe auxiliare și legiuni, din timpul lui Augustus și până în secolul III p. Chr. Acestea au relevat predominanța animalelor domestice în cadrul consumului alimentar al militarilor romani, dar cel mai important, au atestat consumul constant de carne provenind de la animalele sălbatice, vânătoarea constituind clar o modalitate de suplimentare și diversificare a alimentației.

Principalele specii vizate la vânătoare au fost *cervus elaphus*, *capreollus capreollus*, *sus scrofa ferrus*, *lepus europaeus*, situație aproape generală în provinciile europene ale Imperiului. Acest lucru indică motivația principală a vânătorii și anume suplimentarea consumului de carne. Bourul (*bos primigenius*) este vânat cu precădere în Germania pe când viezurele (*meles meles*) mai mult în Britannia. Ursul, lupul, vulpea sunt probabil animale vâdate îndeosebi pentru blană. Alături de acestea, mai apar în analizele osteologice și animale precum elanul, castorul, iar într-un caz, ibex-ul (Tabel 1).

În **Gallia**, analizele osteologice efectuate pe numeroase situri arheologice, atât din mediul urban, cât și rural au permis formularea mai multor concluzii privind practicarea vânătorii în epoca romană din această provincie. În ceea ce privește speciile de animale sălbatice vâdate, spre deosebire de Britannia, Germania, Pannonia, Dacia, pe primul loc se situează iepurele, urmat de cerb. Căpriorul și mistrețul sunt pe locurile trei și patru în preferințele vânătorilor din Gallia (Tabel 2).

În cadrul siturilor arheologice din mediul urban, comparativ cu speciile domestice (bovine, ovine, porcine), prezența mamiferelor sălbatice este destul de redusă, nedepășind 2 %. Sunt mai numeroase în mediul rural, în special în vilele rustice, unde procentul de animale sălbatice atestat poate ajunge la 7 %. Acest lucru trebuie pus în legătură directă cu accesul mai ușor la mediul înconjurător dar și cu o preocupare mai mare a proprietarilor pentru vânătoare. În mediul urban, iepurele este foarte frecvent, 70 % din resturile faunistice aparținându-i. Este majoritar și în vici militari, dar în mediul rural și în special în cadrul vilelor rustice nu depășește 26 %, lucru care poate indica faptul că făcea obiectul comerțului într-o măsură mai mare decât celelalte specii⁵⁷.

Cerbul reprezintă 58 % din resturile osteologice din cadrul vilelor rustice, fiind principalul animal sălbatic consumat în mediul rural. În orașe sau vici militari, se situează pe locul doi în cadrul consumului alimentar, cu 11-15 %. Căpriorul este mai rar în cadrul resturilor arheozologice, deși carnea sa era vândută la același preț cu cea a cerbului (12

⁵³ Nedici 1940, p. 150

⁵⁴ Epplett 2001, p. 218

⁵⁵ Wagner 1995, p. 122

⁵⁶ Nedici 1940, p. 150

⁵⁷ Lepetz 1996, p. 105-106

denari livra). În mediul rural, în cadrul vilelor rustice și a vicilor militari, este total absent dar se regăsește în 30 % din orașe⁵⁸.

Mistrețul, care se situează în primele trei locuri, în alte provincii ale Imperiului, în Gallia este foarte puțin vânat, descoperindu-se doar în două situri arheologice din mediul rural (*villae rusticae*). Bourul este foarte rar în siturile arheologice din Gallia, fiind regăsit doar la Champlieu. Se consideră că acest lucru trebuie pus în legătură cu aria sa de răspândire care se afla în această perioadă în special în estul Imperiului. Alte animale sălbatice precum ursul, lupul, vulpea, viezurele, vidra, castorul, jderul, sunt vâdate în special pentru blană, deși pentru castor și viezure există și posibilitatea consumului. Sunt puțin frecvente în cadrul siturilor arheologice (50 % mediul rural, 35 % vici militari), cele mai numeroase resturi faunale aparținând vulpii și viezurului⁵⁹.

Se poate constata astfel că în ceea ce privește Gallia, resturile osteologice cele mai numeroase le întâlnim în vilele rustice, unde cerbul ocupă primul loc în preferințele consumatorilor. Vici militari ocupă o poziție intermediară cu un consum ridicat de carne de iepure, fiind asemănătoare orașelor din acest punct de vedere.

În provinciile învecinate Daciei, în **Pannonia**, **Moesia Inferior** și **Superior**, analizele osteologice efectuate în mai multe castre de trupe auxiliare și legiuni au reliefat un consum restrâns de carne provenind de la animalele sălbatice (1-7 %) ceea ce indică mai mult o practicare a vânătorii sportive decât una cu scopul diversificării consumului alimentar⁶⁰. Principalele specii vizate sunt cerbul, urmat de mistreț și căprior, doar la *Tác-Gorsium* fiind vâdate o varietate mai mare de animale, printre care și bourul, lupul, vulpea sau iepurele. Consumul cel mai mare de animale sălbatice s-a descoperit însă la *Arčar-Ratiaria* (6,63%), în *Moesia Superior*, în timp ce la *Novae (Moesia Inferior)*, resturile faunale provenind de la animalele sălbatice nu depășesc 4 %⁶¹ (Tabel 3).

Pentru provincia **Dacia**, datorită numărului mic de specialiști în arheozoologie, dar și interesului scăzut în analiza și interpretarea resturilor faunistice provenind din siturile de epocă romană, avem astăzi doar o imagine parțială în ceea ce privește practicarea vânătorii pe teritoriul provinciei Dacia. Au fost totuși întreprinse o serie de cercetări paleofaunistice asupra materialelor osteologice provenind din mai multe castre și așezări de epocă romană din provincie care permit formularea unor considerații privind importanța vânătorii în cadrul consumului alimentar.

Ca și în provinciile învecinate, Moesia și Pannonia, dar și Germania sau Britannia, principalele specii de animale sălbatice vâdate sunt cerbul, urmat îndeaproape de mistreț și căprior. Ca și în Gallia, procentul cel mai ridicat de animale sălbatice vâdate se întâlnește în cadrul siturilor arheologice din mediul rural, în trei din așezările cercetate, vânatul reprezentând peste 20% din consumul alimentar. Specia vânată cu precădere în așezările rurale, este căpriorul⁶², urmat de cerb și mistreț. Lupul, vânat pentru blană, apare momentan doar în cadrul resturilor faunistice de la Gârla Mare (Tabel 4).

În mediul militar, procentul general de animale vâdate se ridică la 4-5 % indicând caracterul secundar și ocazional al vânătorii. Totuși, în 3 castre militare (Pojejena, Bologa, și Hinova), vânatul constituie 20 sau chiar 40 % din resturile paleofaunistice cercetate indicând o dietă în care consumul de animale sălbatice este foarte important⁶³. Acest lucru poate să fie influențat și de biotopul din jurul castrelor respective, unde speciile de animale sălbatice este posibil să fi fost mai numeroase. Cerbul și mistrețul ocupă primul loc în rândul descoperirilor

⁵⁸Lepetz 1996, p. 107-108

⁵⁹Lepetz 1996, p. 109

⁶⁰Gudea 2009, p. 21-29

⁶¹Klenina 2005, p. 404

⁶²Lisovschi-Cheleşeanu, Stanciu 1996, p. 32

⁶³El Susi 1996a, p. 220

paleofaunistice din mediul militar, aceste specii fiind identificate în șapte castre. Locul secund este deținut de căprior. Vulpea, ursul, jderul, sunt animale vâdate probabil pentru blană și ocupă un loc insignifiant. Ursul a fost identificat în trei castre, iar vulpea în patru. Totodată, la Pojejena a fost atestat și bourul, iar la Bologa, zimbrul. Iepurele, spre deosebire de provincia Gallia, unde ocupă primul loc în cadrul speciilor vâdate, nu este atestat decât în castrul de la Bologa.

În mediul urban vânatul ocupă un loc nesemnificativ, de 1-2 % din totalul animalelor consumate. Frecvența cea mai mare în cadrul descoperirilor o are cerbul, urmat de mistreț și în mod surprinzător de bour, care este întâlnit în cadrul complexelor arheologice cercetate la Porolissum⁶⁴ și Apulum⁶⁵. Dacă în Gallia, bourul este atestat doar la Champlieu⁶⁶, în Dacia, analizele osteologice îl identifică în mai multe așezări civile și militare (Castrul de la Pojejena, Bologa⁶⁷, Porolissum-Taberna, Templu, Clădirea LM3⁶⁸, Apulum-Templul lui Liber Pater), cât pentru provinciile Britannia și Germania împreună. Acest lucru se poate explica prin prezența mai mare a acestei specii în zona Daciei și a Moesiei, lucru întărit și de inscripția de la Montana, din Moesia Inferior ce consemnează acea *venatio caesariana* din 147 p. Chr., pentru capturarea de zimbruri și urși. Atestarea bourului în templul lui Jupiter Dolichenus de la Porolissum și cel al lui Liber Pater de la Apulum este posibil să fie interpretate și ca un semn de mulțumire al vânătorilor adus zeilor pentru ajutorul acordat în vânărea acestui animal sălbatic deosebit de periculos.

Deși se poate constata pe baza analizelor osteologice un consum important de vânat în multe din așezările Daciei romane, totuși, spre deosebire de alte provincii ale Imperiului, în Dacia, inscripțiile nu atestă momentan nici un *venator immunes*, deși cu siguranță aceștia au existat în cadrul armatei. De la Ulpia Traiana, avem o placă votivă care menționează un *pecumarius*-furnizor de animale, deși activitatea acestuia este legată mai mult de aprovizionarea amfiteatrului cu animale și nu de vânărea lor⁶⁹:

***Deae Nemesi Reg(inae)
C(aius) Val(erius) Maximus pec-
umarius ex visu
posuit.***

“Zeitei Nemesis Regina, Caius Valerius Maximus, *pecumarius*, în urma unui vis, a pus acest prinos.” Asocierea zeiței Nemesis cu jocurile desfășurate în amfiteatre este foarte răspândită, la scara întregului Imperiu existând peste 91 de inscripții care prin context, iconografie sau profesia dedicantilor, atestă legătura dintre această zeităte și jocuri⁷⁰. În partea de vest a Imperiului, Nemesis, prin sincretism cu Diana, preia o serie din atributele acesteia legate de protejarea animalelor sălbatice, a vânătorilor, fiind adeseori asociată cu amfiteatrele, iar persoanele care-i dedică inscripții în acest context sunt în special gladiatori, *venatores*⁷¹ și *iuvenes* (tineri implicați în luptele desfășurate în arenă)⁷². O situație asemănătoare avem probabil și la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde acest *pecumarius* este implicat în organizarea luptelor cu animale sălbatice (*venationes*) în amfiteatrul de aici, fiind posibil totodată să aibă în subordinea sa *venatores*, care se ocupau probabil de capturarea propriu-zisă a acestor animale sălbatice.

⁶⁴ Gudea 2003, p. 264

⁶⁵ Geoeroceanu et alii 1992, p. 93

⁶⁶ Lepetz 1996, p. 102

⁶⁷ Geoeroceanu et alii 1979, p. 427

⁶⁸ Gudea 2005, p. 236

⁶⁹ IDR III/2, 321

⁷⁰ Hornum 1993, p. 43

⁷¹ Hornum 1993, p. 198-200, nr. 84-86

⁷² Hornum 1993, p. 50; Beltrán Fortes 2001, p. 198

Având în vedere multitudinea de inscripții dedicate la nivelul Imperiului de *venatori* lui Silvanus ca zeu protector al vânătorii, consider că este posibil și în Dacia, unde acesta se bucură de o largă popularitate, ca cel puțin o parte din inscripțiile care-i sunt dedicate zeiței Diana, să aibă legătură cu practicarea vânătorii. Adorat prin excelență ca protector al pădurilor, lui Silvanus îi sunt dedicate în Dacia 100 de inscripții și monumente figurative, majoritatea provenind de la Apulum (32 de inscripții și 3 monumente), Micia (21 de inscripții și 1 monument), Potaisa (5 inscripții și 1 monument), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (5 inscripții și 4 monumente), Alburnus Maior (9 inscripții), Ampelum (6 inscripții), Napoca (7 inscripții și un monument), Porolissum (4 inscripții), Tibiscum (o inscripție și un monument)⁷³. De menționat că răspândirea acestuia în Dacia nu este uniformă, fiind venerat în virtutea valențelor de protector al pădurilor cu precădere numai în Dacia Superior și Porolissensis⁷⁴. Din Dacia Inferior avem momentan un singur relief al acestuia, de la Bucovicior⁷⁵.

În majoritatea cazurilor (58), Silvanus este invocat cu epitetul *Domesticus* sau *Augustus*. Ca zeu protector al pădurilor este invocat pe șapte inscripții în care poartă epitetul *Silvester* (3 de la Apulum, 2 de la Alburnus Maior, una de la Ampelum, una de la Măcișu). Cel puțin o parte din acestea trebuie să fie puse în legătură cu vânătoria, lucru întărit de o inscripție de la Apulum unde apare asociat Silvanus Silvester cu Diana, cel mai probabil ca zei protectori ai vânătorii⁷⁶. Diana mai apare alături de Silvanus fără epitet la Negriști (jud. Bistrița-Năsăud). De menționat că această asociere o întâlnim și în Pannonia, la Aquincum unde Silvanus și Diana au o inscripție ca zei protectori ai vânătorii⁷⁷.

Invocată cu numeroase epitete (*Augusta, Regina, Invicta, Conservatrix, Victrix, Mellifica*), dar în special ca protectoare a vânatului și vânătorii, Diana apare cel mai frecvent în inscripțiile dedicate divinităților feminine din Dacia⁷⁸. De la Alburnus Maior⁷⁹ avem un altar cu inscripție care-i este dedicat și în care zeița poartă epitetul *Venatrici*:

[*Dia?*]nae *V(enatrici)*

- - - *SV*[.] *ANT*

- - - *IS*- - - -

v(otum) [s(olvit) l(ibens)] m(erito)

La Gilău⁸⁰, de asemenea, s-a descoperit în *praetorium*-ul castrului, un altar dedicat Dianeii de către prefectul alei Siliana și în care zeița apare cu acest epitet: [*Dea*] *Vi[r]gini / Di an[ae] Stabili / Venatrici / Examina-/ Trici Aur(elius) / Marcellus / pra[ef(ectus)] eqq[uitum]*. Practicarea vânătorii în Dacia romană este atestată și de unele reliefuri votive precum cel descoperit la Napoca (Fig. 4).

Mărturiile epigrafice privind practicarea vânătorii în Dacia romană coroborate cu analizele osteologice efectuate pe diferite situri arheologice de epocă romană oferă o imagine de ansamblu privind rolul pe care aceasta l-a avut în cadrul consumului alimentar. Se poate concluziona că vânătoria joacă un rol secundar în cadrul alimentației din Dacia în epoca romană, comparativ cu creșterea animalelor domestice. În cele mai multe situri arheologice cercetate, analiza și interpretarea resturilor osteologice a demonstrat predominanța animalelor domestice, animalele sălbatice nedepășind 5% din loturile paleofaunistice.

Totuși, în cazul anumitor castre și așezări rurale, procentul este mai ridicat, depășind 20 % și ajungând chiar la 40 %, ceea ce demonstrează importanța vânătorii în cadrul

⁷³ Pribac 2006, p. 54

⁷⁴ Rusu 1970, p. 397

⁷⁵ Tudor 1978, p. 219

⁷⁶ Pribac 2006, p. 56-61

⁷⁷ CIL III, 13368=*AE*, 1899, 67; Le Glay 1991, p. 11

⁷⁸ Pribac 2006, p. 71

⁷⁹ ILD 375

⁸⁰ ILD 598

consumului alimentar din zonele respective. Mediul militar și așezările rurale furnizează cele mai mari procente de animale sălbatice vâdate în detrimentul orașelor, unde proporția nu depășește 2-3 %. Acest lucru trebuie pus în legătură directă cu proximitatea și accesul mai facil, în cazul așezărilor rurale, la resursele de hrană din apropiere. În ceea ce privește speciile de animale sălbatice vâdate cu preponderență, se poate constata că cerbul ocupă primul loc, urmat de mistreț și căprior. Prezența mai mare a bourului în siturile cercetate din Dacia, comparativ cu restul provinciilor Imperiului, poate fi pusă pe seama arealului de răspândire a acestei specii care cuprindea în special zona dunăreană a provinciilor Moesia și Dacia. Celelalte specii de animale, vâdate într-un număr mai restrâns, sunt reprezentate de lup, urs, vulpe, jder, fiind căutate mai mult pentru blană. Având în vedere puținele analize osteologice realizate pentru siturile de epocă romană din Dacia, este posibil ca procentul de animale sălbatice descoperite în mediul militar, urban și rural, să se modifice în urma publicării unor noi rezultate ale cercetărilor arheologice. Cu siguranță, acestea vor atesta însă, importanța vânătorii în provincia Dacia.

Dacă se compară practicarea vânătorii din Dacia în perioada romană cu cea din epoca dacică sau chiar epoca bronzului, se poate constata că atât în siturile dacice, cât și în cele din aria diverselor culturi aparținând epocii bronzului, vânătoarea are un rol mai redus comparativ cu creșterea animalelor domestice. Interesant de constatat este faptul că în perioada dacică, excepțiile le constituie așezările de la Pecica, Divici și Stenca Luibcovei din zona Banatului, unde procentul de animale sălbatice vâdate depășește 27 % ajungând chiar la 36 % (în cazul așezării de la Pecica)⁸¹. În epoca bronzului, de asemenea, vânătoarea variază în cadrul siturilor cercetate între 1,5 și 9 %, situația particulară întâlnindu-se în sud-vestul și vestul țării, în aria culturii Verbicioara, Otomani și Pecica (21,90 %)⁸². Așadar nu este de mirare că în epoca romană, procentele cele mai ridicate de animale sălbatice vâdate (20,5 și 40 %), le întâlnim tot în această zonă, în cadrul castrelor auxiliare de la Pojejena și Hinova.

BIBLIOGRAFIE

Adams 1995	Adams E. P. C., <i>Supplying the roman army</i> , în ZPE, 109, 1995, p. 119-124
Adams 2007	Adams J. N., <i>Some imperial evidence for Spanish regionalism</i> , în <i>The regional diversification of Latin 200 BC-AD 600</i> , Cambridge, 2007, p. 421-428
Bărbulescu 1994	Bărbulescu M., <i>Potaissa</i> , Turda
Beltrán Fortes 2001	Beltrán Fortes J., <i>Los devotos de Némesis en el ámbito del anfitriato hispanorromano</i> , în ARYS, 4, 2001, p. 197-210
Bogaers 1984	Bogaers J. E., <i>Bedekingen bij een beer uit Xanten</i> , Westerheem, XXXIII, 1984, p. 2-4
Bouley 1994	Bouley E., <i>La gladiature et la venatio en Mésie Inférieure et en Dacie à partir du règne de Trajan</i> , DHA, 20, nr. 1, 1994, p. 29-53
Bowman 1994	Bowman K. A., <i>Social and economic life on the frontier</i> , în <i>Life and letters on the Roman Frontier</i> , New York, 1994, p. 65-82
Campbell 1994	Campbell B., <i>The Soldiers-Careers</i> , în <i>The roman army 31 BC-AD 337</i> , New York, 1994, p. 28-46
Carcopino 1909	Carcopino J., <i>Ostiensia</i> , în <i>Mélanges d'Archéologie et</i>

⁸¹ Gudea 2007, p. 228.

⁸² Comșa 1990, p. 56.

Considerații privind vânătoarea în lumea romană. Cu privire specială la provincia Dacia

- d'Histoire, 29, 1909, p. 341-364
- Comșa 1990 Comșa E., *Vânătoarea în cursul epocii bronzului pe teritoriul României*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 49-58
- Davies 1971 Davies R. W., *The roman military diet*, în *Britannia*, vol. 2, 1971, p. 122-142
- Desaye 1960 Desaye H., *Inscriptions nouvelles de la Drôme*, în *Gallia*, 18, 2, 1960, p. 205-212
- El Susi 1996 El Susi G., *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr.-I d. Chr.*, Timișoara
- El Susi 1996a El Susi G., *Analiza resturilor de faună din castrul roman de la Hinova (județul Mehedinți)*, în *Analele Banatului*, 2, 1996, p. 215-220
- Epplert 2001 Epplert Ch., *The capture of animals by the roman military*, în *Greece & Rome*, vol. 48, nr. 2, october 2001, p. 210-222
- Geoeroceanu 1978 Geoeroceanu P., Lisovschi-Cheleşeanu C., Geoeroceanu M., *Cercetări asupra faunei din aşezarea Cicău-„Săliște”*, în *AMN*, XV, 1978, p. 273-286
- Geoeroceanu et alii 1979 Geoeroceanu P., *Fauna din castrele și aşezările romane din Transilvania*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 427-447
- Geoeroceanu et alii 1992 Geoeroceanu P., Blăjan M., Lisovschi C., *Fauna din castrele și aşezările romane din Transilvania. 3. Fauna din aşezarea antică de la Alba-Iulia (Apulum)-stația de salvare (jud. Alba)*, în *Marisia*, XV-XXII, 1992, p. 91-119
- Guéraud 1942 Guéraud O., *Ostraca grecs et latins de l' Wâdi Fawâkhir*, în *BIFAO*, 41, 1942, p. 141-196
- Gudea 2003 Gudea I. Al., *Oase de mamifere din templul lui Jupiter Dolichenus de la Porolissum-Studiu arheozoologic*, în *ActaMP*, XXV, 2003, p. 263-271
- Gudea 2005 Gudea I. Al., *Civilizație și comerț pe teritoriul Daciei romane. Creșterea animalelor și implicațiile ei*, în *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate* (ed. Călin Cosma & Aurel Rustoiu), Cluj-Napoca, 2005, p. 211-263
- Gudea 2007 Gudea I. Al., *Contribuții la istoria economică a Daciei romane-studiu arheozoologic*, Cluj-Napoca
- Gudea 2009 Gudea I. Al., *Soldatul roman în Dacia (106-275 p. Chr.)*, Cluj-Napoca
- Hornum 1993 Hornum M. B., *Nemesis, the Roman State and the Games*, Leiden
- Kehne 2007 Kehne P., *War and Peacetime logistics: supplying Imperial Armies in East and West*, în *A companion to the Roman Army* (ed. Erdkamp P.), 2007, p. 323-338
- Klenina 2005 Klenina E., *Supply of the legio I Italica at Novae (Moesia Inferior) and Tauric Chersonesos*, în *Proceedings of the XIX-th international Congress of the Roman frontier Studies*, Pecs, 2005, p. 403-414
- Lepetz 1996 Lepetz S., *L'animal dans l'économie gallo-romaine*, în *Revue archéologique de Picardie*, nr. 12, 1996, p. 81-147
- La Glay 1991 Le Glay M., *Nouveautés épigraphiques latines*, în *Comptes-rendus des séances de l'anné- Académie des inscriptions et*

- belles-lettres, 135, nr. 1, 1991, p. 149-157
- Lisovschi-Cheleşeanu, Stanciu 1996 Lisovschi-Cheleşeanu C., Stanciu I., *Date referitoare la creşterea animalelor, vânătoare şi regimul alimentar la comunităţile romane din nord-vestul României*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, XI, Colocviul Viaţă privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania, Oradea-Cluj, 1996, p. 30-33
- Monfort 2002 Monfort Carreras C., *The roman military supply during Principate. Transportation and staples*, în *the Roman army and the economy*, (ed. Erdkamp P.), Amsterdam, 2002, p. 70-89
- Muratović et alii 2009 Muratović Perinić L., Vulić Hrvoje, *Razmatranja o Silvanovom kultu u Panoniji povodom nalaza žrtvenika u Vinkovcima*, în *Prilozi Instituta za Arheogiju u Zagrebu*, 26, 2009, p. 165-180
- Nedici 1940 Nedici Gh., *Istoria vânătoarei şi a dreptului de vânătoare*, Bucureşti
- Nania 1977 Nania I., *Istoria vânătorii în România*, Bucureşti.
- Petolescu 2005 Petolescu C.C., *Inscripţiile latine din Dacia*, Bucureşti
- Phang 2007 Phang Sara E., *Military documents, Languages and Literacy*, în *A companion to the Roman Army*, (ed. Erdkamp P.), 2007, p. 286-306
- Pribac 2006 Pribac S., *Aspecte sociale ale vieţii spirituale în Dacia romană*, Timişoara
- Pujol 2008 Pujol Pons L., *The annona militaris in the Tingitana: Observations on the organization and provisioning of Roman troops*, în *New Perspectives on the Ancient World*, (ed. P.P. Funari, R. S. Garraffoni, B. Letalien), BAR International Series, 2008, p. 145-153
- Rusu 1973 Rusu A., *Consideraţii privind cultul lui Silvanus în Dacia romană*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 395-405
- Tudor 1978 Tudor D., *Oltenia romană*, ed. IV, Bucureşti
- Valls, Carnicero, Vaquero 1995 Valls R. M., Carnicero M. V. Romero, Vaquero S. Carretero, *Aras votivas de Petavonium*, în *Zephyrus*, XLVIII, 1995, p. 331-345
- Velkov, Alexandrov 1988 Velkov V., Alexandrov G., „*Venatio Caesariana*”: *Eine neue Inschrift aus Montana (Moesia Inferior)*, în *Chiron*, 18, 1988, p. 271-276
- Wagner 1995 Wagner Guy, *Kôm Ombo, second preliminary report*, în *ZPE*, 107, 1995, p. 121-125

Anexe

Tabel 1- Animale sălbatice atestate în castrele din Britannia şi Germania (după Davies 1971)

Tabel 2- Animale sălbatice atestate în Gallia, pe diferite situri arheologice din mediul rural, urban, vici militari (după Lepetz 1996)

Tabel 3- Animale sălbatice vâdate în Pannonia şi Moesia (după Gudea 2009)

Tabel 4- Animale sălbatice vâdate în Dacia

Fig. 1 – Ostraka nr. 14 de de la l' Wâdi Fawâkhir (după Guéraud 1942)

Fig. 2 - Altarul votiv dedicat Dianei de către Arrius Constans Speratianus (după Valls, Carnicero, Vaquero 1995)

Fig. 3 – Statuie descoperită la Xanten, dedicată lui Silvanus (după Bogaers 1984)

Considerații privind vânătoarea în lumea romană. Cu privire specială la provincia Dacia

Fig. 4 – Scenă de vânătoare pe un relief funerar de la Napoca (după Macrea 1969)

TABEL 1

CASTRU	ANIMALE SĂLBATICE VĂNATE ÎN BRITANNIA ȘI GERMANIA								UNIT. MILIT.
Altenstadt	Cerb	Căprior	Mistreț	Iepure	Bour				AUXILIA
Bar Hill	Cerb		Mistreț			Vulpe			AUXILIA
Benwell	Cerb								AUXILIA
Binchester	Cerb		Mistreț						AUXILIA
Brecon	Cerb	Căprior							AUXILIA
Butzbach	Cerb	Căprior		Iepure		Vulpe	Lup	Elan	AUXILIA
Caerleon	Cerb	Căprior	Mistreț	Iepure		Vulpe	Lup		LEGIUNE
Caernarvn	Cerb			Iepure			Lup		AUXILIA
Chester	Cerb	Căprior	Mistreț						LEGIUNE
Chesters	Cerb	Căprior	Mistreț						AUXILIA
Corbridge	Cerb	Căprior		Iepure	Bour	Vulpe		Castor	A / L
Elslack	Cerb			Iepure					AUXILIA
High	Cerb		Mistreț			Vulpe		Viezure	AUXILIA
Rochester									
Hod Hill	Cerb			Iepure					A / L
Hofheim	Cerb	Căprior			Bour		Urs		AUXILIA
Holt	Cerb		Mistreț						LEGIUNE
Housesteads	Cerb								AUXILIA
Mumrills	Cerb						Lup		AUXILIA
Newstead	Cerb	Căprior		Iepure		Vulpe		Elan	A / L
Niederbieber	Cerb		Mistreț	Iepure					NUM
Red House	Cerb	Căprior							AUXILIA
Ribchester	Cerb	Căprior							A / N
Rodgen	Cerb	Căprior							AUXILIA
Rudchester	Cerb								AUXILIA
Saalburg	Cerb	Căprior	Mistreț	Iepure	Bour	Vulpe	Lup	Urs	Castor
South Shields	Cerb		Mistreț					Elan	
Stockstadt	Cerb	Căprior	Mistreț		Bour				AUXILIA
Valkenburg	Cerb	Căprior	Mistreț	Iepure	Vidră	Vulpe	Urs	Elan	Castor
Vindonissa	Cerb	Căprior	Mistreț	Iepure				Elan	Ibex
Waddon Hill				Iepure		Vulpe			AUXILIA
Wiesbaden	Cerb	Căprior	Mistreț						AUXILIA
Zugmantel	Cerb	Căprior		Iepure					A / N

A / L; A / N--- Garnizoană mixtă sau ocupare a castrului de unități militare succesive.

TABEL 2

VILLA RUSTICA	ANIMALE SĂLBATICE VĂNATE ÎN GALLIA						EPOCĂ
Athies-sous-laon	Cervus elaphus					Meles meles	Sec. IV e.n.
Baron	Cervus elaphus		Lepus europaeus			Martes foina	Sec. I-V e.n.
Epiais-Rhus La Poulaine	Cervus elaphus						Sec. IV-V e.n.
Hamlain-les-Près	Cervus elaphus		Lepus europaeus				Sec. I e.n.
Mercin-et-Vaux	Cervus elaphus		Lepus europaeus	Sus ferrus	scrofa	Canis lupus	Sec. IV-V e.n.
Monchy	Cervus elaphus					Vulpes vulpes	Meles meles

<i>Montmartin</i>				<i>Vulpes vulpes</i>		<i>Sec. I-IV e.n.</i>
<i>Plailly</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>		<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Meles meles</i>	<i>Sec. I-IV e.n.</i>
<i>Remy</i>		<i>Lepus europaeus</i>				<i>Sec. I e.n.</i>
<i>Verneuil-en-Halatte</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>		<i>Castor fiber</i>		<i>Sec. I-IV e.n.</i>
<i>Zouafques</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus scrofa ferrus</i>	<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Meles meles</i>	<i>Sec. IV e.n.</i>

<i>VICI</i>	<i>ANIMALE SĂLBATICE VÂNATE ÎN GALLIA</i>				<i>EPOCĂ</i>
<i>Beaumont-sur-Oise</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>		<i>Mustela nivalis</i>	<i>Sec. I-IV e.n.</i>
<i>Epiais-Rhus villa d'Eros</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. I e.n.</i>
<i>Etaples</i>		<i>Vulpes vulpes</i>		<i>Lutra lutra</i>	<i>Sec. I-III e.n.</i>
<i>Lewarde</i>		<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. I-II e.n.</i>
<i>Vendeuil-Caply</i>		<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. I e.n.</i>

<i>TEMPLE, SITURI RURALE</i>	<i>ANIMALE SĂLBATICE VÂNATE ÎN GALLIA</i>				<i>EPOCĂ</i>
<i>Arras F 70</i>		<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. IV e.n.</i>
<i>Estrees-Saint-Denis</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. I e.n.</i>
<i>Fresnes M.</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. II-III e.n.</i>
<i>Vendeuil-Caply</i>		<i>Lepus europaeus</i>			<i>Sec. I e.n.</i>
<i>Longueil-Saint-Marie</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>		<i>Lutra lutra</i>	<i>Sec. II-III e.n.</i>
<i>Champlieu</i>	<i>Cervus elaphus</i>			<i>Bos primigenius</i>	<i>Sec. I e.n.</i>
<i>Estrees-Saint-Denis</i>		<i>Lepus europaeus</i>		<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Sec IV e.n.</i>

<i>SITURI URBANE</i>	<i>ANIMALE SĂLBATICE VÂNATE ÎN GALLIA</i>				
<i>Amiens Lavallard</i>		<i>Lepus europaeus</i>			
<i>Arras F 81 82</i>		<i>Lepus europaeus</i>		<i>Capreolus capreolus</i>	
<i>Arras C 82</i>		<i>Lepus europaeus</i>		<i>Capreolus capreolus</i>	
<i>Arras-groapa deșeuri militară</i>	<i>Cervus elaphus</i>			<i>Capreolus capreolus</i>	
<i>Beauvais</i>		<i>Lepus europaeus</i>			
<i>Boulogne</i>		<i>Lepus europaeus</i>			
<i>Saint-Quentin</i>		<i>Lepus europaeus</i>		<i>Vulpes vulpes</i>	
<i>Senlis</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>			
<i>Vieux</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Lepus europaeus</i>		<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Ursus arctos</i>
				<i>Meles meles</i>	<i>Mustela nivalis</i>

TABEL 3

<i>CASTRU</i>	<i>ANIMALE SĂLBATICE VÂNATE ÎN PANNONIA ȘI MOESIA</i>				<i>%</i>
<i>Ács-Vaspuszta</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>			2,4
<i>Albertfalva</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus scrofa ferrus</i>		1,8

Considerații privind vânătoarea în lumea romană. Cu privire specială la provincia Dacia

<i>Tác-Gorsium</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Lepus europaeus</i>	<i>Bos primigenius</i>	<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Canis lupus</i>	0,8
<i>Arcar-Ratiaria</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					6,63
<i>Iatrus Krivina</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					4
<i>Durostorum</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>				<i>Meles meles</i>	0,9
<i>Stari Nikiup</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					2

TABEL 4

SIT ARHEOLOGIC	ANIMALE SĂLBATICE VĂNATE ÎN DACIA ROMANĂ								%
<i>Castrul de la Românași</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>					<i>Vulpes vulpes</i>		4,2
<i>Castrul de la Bologna</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bison bonasus</i>		<i>Lepus timidus</i>	<i>Ursus arctos</i>	21
<i>Castrul de la Micia</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					4,5
<i>Castrul de la Pojejena</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bos primigenius</i>		<i>Martes martes</i>	<i>Ursus arctos</i>	20,5
<i>Castrul de la Hinova</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>			<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Ursus arctos</i>	40
<i>Castrul de la Răcari</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>			<i>Vulpes vulpes</i>		4,58
<i>Castrul de la Potaissa</i>			<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					-
<i>Castrul de la Jidava</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					-
<i>Porolissum-Vamă</i>		<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>			<i>Canis lupus</i>		0,5
<i>Porolissum-Taberna</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bos primigenius</i>		<i>Vulpes vulpes</i>		1
<i>Porolissum-Clădirea L7</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>							0,8
<i>Porolissum-Clădirea LM3</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bos primigenius</i>				0,94
<i>Porolissum-Templu</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bos primigenius</i>				0,9
<i>Apulum-Templu L.Pater</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>	<i>Bos primigenius</i>				0,7
<i>Ulpia Traiana Amfiteatr u</i>	<i>Cervus elaphus</i>						<i>Canis lupus</i>		0,8
<i>Moldova așezare</i>	<i>Veche-Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					21,5
<i>Cicău-Săliște- așez.rur.</i>	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					32
<i>Freidorf-așezare rurală</i>	<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>							13,1
<i>Suceagu-așezare rurală</i>		<i>Capreolus capreolus</i>							2
<i>Lazuri-Lub așezare</i>	<i>Tag-Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>	<i>Sus ferrus</i>	<i>scrofa</i>					24
<i>Gârla rustica</i>	<i>Mare-vila</i>						<i>Canis l</i>		0,5

Fig. 4

Fig. 1

